

Кротова О.О.

ЖИТЛОВІ ТЕРИТОРІЇ ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК АЗОВО- ЧОРНОМОРСЬКИХ СТЕПІВ

У статті пропонується аналіз та узагальнення даних щодо вивчення таких елементів структури степових стоянок, як житлові території. Розглянуто також термінологію основних понять та критерії їх визначення.

Важливим досягненням вітчизняної археології палеоліту є дослідження характеру поселень із залишками житлових конструкцій, виявлених на численних стоянках Євразії, починаючи з 1920-х років минулого століття (Zamiatnine 1934; Ефименко 1953; Борисковский 1958; Рогачев 1970). В Україні перші дослідження та реконструкція залишків жител із кісток мамонта на стоянках середнього Подніпров'я пов'язані з іменами І.Г.Шовкопляса (1965) та І.Г.Підоплічка (1969, 1976). І.Г.Шовкоплясу також належить визначення базового поняття господарсько-побутового комплексу (ГПК) «як суми взаємопов'язаних... господарсько-виробничих та побутових об'єктів, що склали єдине ціле в житті мешканців стоянки» (Шовкопляс 1977, с.117).

Останнім часом з'явилася низка робіт, присвячених вивченню структури степових стоянок. На території деяких із них виділено специфічні ділянки культурного шару, які дослідники інтерпретують як залишки житлових об'єктів (житлових площадок або жител) (Леонова 2004, 2009; Горелик 2001; Степанчук та ін. 2004). Виявлені на площі деяких інших стоянок скупчення культурних залишків інтерпретують як господарсько-побутові комплекси (ГПК) з ознаками існування у їхніх межах, окрім виробничих ділянок, житлових територій (Кротова 1992, 2002; Сапожников 1994, 2003).

Однією з основних умов вивчення структури пам'ятки вважається необхідність її дослідження на всій або на значній площі та складання відповідної польової документації (Леонова 1983, с.107). Достовірність же висновків про структуру стоянок, досліджених на обмеженій території, може викликати сумніви.

Пам'яток, які б відповідали цій основній вимозі у степовій зоні не так багато. Їх можна

Krotova O.O.

LIVIND SPACES OF UPPER PALEOLITHIC SITES OF AZOV-BLACK SEA STEPPE

розподілити на дві основні групи. Перша з них включає стоянки або їх частини з ділянками культурного шару, які дослідники інтерпретують як *житлові об'єкти (житла)*, із залишками певних конструкційних деталей. До цієї групи можна віднести стоянки Мураловку, Кам'яні балки I-II, Рогалик II В, Міру, Осокорівку I.

Другу групу складають стоянки, структуру яких визначено як один (Ями, Говоруха, Минівський яр) або декілька (Велика Акаржа) ГПК, у межах яких виділено ділянки, які розцінюють як *житлові території без залишків конструкційних деталей*.

Основними критеріями виділення тих та інших є наявність повноцінного археологічного джерела – культурного шару стоянки, використання сучасних методів та підходів до вивчення та узагальнення його особливостей, якісний і кількісний аналіз археологічних матеріалів, залучення методів і даних суміжних дисциплін, насамперед етнографічних даних і моделей.

На стоянці поблизу хутора **Мураловка** (Неклинівський район, Ростовська область, Росія), дослідженій М.Д.Прасловим у 1960-і роки на площі близько 140 кв.м., культурний шар товщиною 5-10 см залягав на глибині 2,0-2,5 м, у світло-бурому суглинку. Овальне скупчення культурних залишків площею понад 60-70 кв.м, що складалося з крем'яних і кістяних виробів та кісток тварин, концентрувалося навколо плями попелу (сліди вогнища?) і було обмежене з північного-заходу вимостою з плиток та щебеню сарматського вапняку. У публікаціях попереднього характеру дослідники інтерпретували скупчення як залишки житлового комплексу (Праслов, Филиппов, 1967; Праслов, 1972).

На площі Кам'янобалківських стоянок (хутір Недвигівка, Неклинівський район, Ростовська

область, Росія) на Нижньому Дону виявлено ділянки культурного шару, які дослідники інтерпретують як житлові об'єкти або комплекси (Леонова и др. 2006, с.136-137; Леонова 2009; Виноградова 2009; Хайкунова 2007).

Одношарова стоянка **Кам'яна балка I**, що мала чітку структуру культурного шару, включала два скупчення знахідок овальної форми площею близько 20-22 кв. м кожне, розташованих на відстані 150 м одне від одного. Для них характерні чіткі контури, іноді відзначені ямками із вкопаними кістками, та залишки кількох вогнищ, розташованих по довгій осі скупчень. Вивчення та інтерпретація їх як житлових об'єктів послугували еталоном для дослідження подібних скупчень на інших пам'ятках кам'янобалківської культури (Леонова и др. 2006, с.136-137; Леонова 2009, с.197).

Середній (другий, основний) культурний шар трьохшарової стоянки **Кам'яна балка II** відкрито на площі близько 1500 кв. м. Для нього характерна значна насиченість знахідками і складна структура з житловою та виробничою зонами. У межах житлової зони виділено кілька скупчень знахідок близької до овалу форми з чіткими контурами, які іноді перекривають одне одного. У їх межах – сліди кількох вогнищ, іноді ямки із вкопаними кістками. Дослідники інтерпретують скупчення як житлові об'єкти (площадки), подібні тим, що були відкриті в Кам'яній балці I. У межах виробничої зони переважають центри первинної обробки та подальшого розколювання кременю, місця обробки кістки (Леонова 2009; Виноградова 2009).

Середній (другий) горизонт трьохшарової стоянки **Кам'яна балка III** потужністю 0,1-0,2 м, залягає у пально-жовтому суглинку на глибині близько 1,5 м. Хоча він частково зруйнований делювіальними процесами та діяльністю землерийних тварин, на більшості дослідженої території (329 кв. м) збереглися *in situ* структурні елементи культурного шару. До їх числа належать залишки вогнищ, плями попелу поблизу них (зони чистки вогнищ), скупчення крем'яних виробів та дебітажу (виробничі центри) і ямки, заповнені кістками. Вони групувалися у більші скупчення – комплекси, де проходила основна господарсько-побутова діяльність на стоянці. Дослідниця стоянки вважає, що їх структура певною мірою подібна до структури деяких ГПК степових стоянок [Хайкунова 2007].

Н.Б. Леонова (2009) дає характеристику двох основних різновидів житлових об'єктів кам'янобалківської культури – житлової площадки та житлового комплексу, які виділяються кількісним та якісним складом знахідок і наявністю специфічних елементів культурного шару – залишків вогнищ, скупчень кременю й кістки.

Основний житловий об'єкт, “житлова площадка” – це овальна у плані ділянка площею понад 20-22 кв. м, що має чіткі кордони, які порушені у певних місцях, де простежуються “шлейфи” знахідок (зони евакуації сміття), що, можливо, фіксують входи. По її довгій осі знаходяться залишки кількох вогнищ та скупчення кременю з високим (15-30 %) вмістом зрарядь або фрагментів кісток – кухонних відходів, і мінімальним – продуктів первинної обробки (2-7 %).

По периферії скупчень, а іноді й у внутрішній частині, поблизу вогнищ нерідко простежують ямки із вкопаними кістками – компактні скупчення з 3-7 крупних фрагментів кісток копитних, як правило, звернених епіфізами донизу і заглиблених по відношенню до рівня культурного шару на 15-30 см. Дослідники припускають, що вони могли служили для закріплення опорних стовпів і стовпчиків у ямках і розглядають їх як “елементи будівельних конструкцій” (Леонова 2009, с.196-197).

На думку Н.Б.Леонові (2009, с.201), така овальна ділянка, скоріше за все, є залишками легкого наземного житла. Однак дослідниця зауважує, що «житлові площадки», на відміну від жител, навряд чи були огорожені і перекриті повністю...» (Леонова 2009, с.197).

«Житловий комплекс» – це житловий об'єкт разом із кількома виробничими центрами поблизу нього (на відстані 2-10 м), єдність яких, зазвичай, підтверджують зв'язки, встановлені методом ремонту крем'яних виробів. Загальна площа комплексу – близько 80-100 кв. м (Леонова 2009).

Про можливе використання простору між кількома вогнищами, розташованими в один ряд в укритті, для облаштування спальних місць, дає уяву публікація Л.Бінфорда, у якій дослідник навів приклади такого використання стоянкового простору групами австралійських аборигенів та Мрабрі Північного Таїланду, а також запропонував модель спальних зон – узагальнену діаграму перемещування і розмірів спальних місць, які базуються на спостереженнях, зроблених серед численних груп мисливців-

збирачів (Binford 1983, p.161-162). Вірогідно, що подібним чином використовувалася і ділянка між вогнищами на житлових площадках кам'янобалківських стоянок.

Пункт **Рогалик II «В»** (Станично-Луганський район, Луганська область), що разом із пунктами II «А» і XII складає єдине поселення, досліджено на площі 168 кв. м. Тут було виділено пляму культурних залишків овальної форми (6,0 X 3,0 м) з чіткими контурами. Рівень їх залягання був у ній на 0,15 м нижче по відношенню до прилеглої території, що мала невисоку концентрацію знахідок. У межах плями виявлено невелику локалізацію кременів зі слідами дії вогню, яка мала шлейф, витягнутий у південному напрямку. Серед знахідок – вироби з кременю з високим вмістом знярядь (16 %) та предметів зі слідами використання (переважно обробка дерева, менше – м'яса, кістки і шкур). Дослідник інтерпретує скупчення як залишки дещо заглибленої житлової конструкції площею понад 18 кв.м зі слідами внутрішнього вогнища та виходом на південь, у межах якого виготовляли і використовували зняряддя [Горелик 2001, с.46-54].

На двошаровій стоянці **Міра** (Запорізький район, Запорізька область), розташованій в околицях с.Канівське на алювіальній терасі правого берега Дніпра зафіксовано два культурні шари доби верхнього палеоліту *in situ* та сліди природної(?) пожежі між ними (Степанчук та ін. 2004).

Дослідження тафономії культурних шарів дозволила визначити їх структуру, розташування на площі стоянок функціонально відмінних скупчень: слідів житлової конструкції, господарських ям та ямок від жердин і кілків, місць розробки мисливської здобичі та місць обробки певних порід каменю у верхньому (I), ямки та скупчення деревного вугілля – у нижньому (II/2) культурних шарах.

Дослідники пам'ятки вважають, що «розподіл культурних решток» у південно-східній частині першого культурного шару «дозволяє зробити припущення про присутність житлової конструкції...». На їх думку, «практично всі ямки від кілків, зустрінуті в шарах II/2 і... II/1 відносяться до часу функціонування I шару» і є конструкційними елементами решток «постійного наземного каркасного сферичного або циліндричного житла площею близько 14,5 кв.м і входом, зверненим на схід» (Степанчук та ін., 2004, с.67-68).

Перші згадки про можливу інтерпретацію певних ділянок культурного шару кількох стоянок (Кайстрова балка II, Осокорівка I, Ямбург, Дубова балка) порожистої частини Дніпра як залишків жител датуються 1930-1950-ми роками, хоча здебільшого вони не підтверджені повноцінною польовою документацією. На жаль, більшість матеріалів цих стоянок було втрачено під час Другої світової війни (Лепікаш 1934; Левицький 1946, 1949; Рогачев 1947; Ефименко 1953; Борисковський 1953; Колосов 1964).

План і опис реконструкції залишків житла № 1 із горизонту V-а Осокорівки I, дослідженого І.Ф.Левицьким у 1946 році і пізніше опублікованого Ю.Г.Колосовим (Левицький 1946; Колосов 1964, С 43, табл. XXIII, 22), найчастіше згадуються в літературі як достовірні, тому вважаємо доцільним зупинитися більш детально саме на цих матеріалах.

Горизонт V-а стоянки **Осокорівка I** залягав у лесоподібному верстуватому суглинку на глибині 5,39-6,24 м. У ньому І.Ф.Левицький (1946) простежив два скупчення знахідок, кожне з яких мало близьку до прямокутної форму із закругленими кутами площею від 7,5 до 15,5 кв. м. У центральній частині кожного з них знайдено сліди заглиблених вогнищ, по кілька невеликих за площею скупчень знахідок, які включали вироби з кременю (зняряддя, розколотий кремій, у тому числі дрібні лусочки), фрагменти кісток та шматочки вохри. Зафіксовано також кілька десятків ямок від жердин і кілків(?). І.Ф.Левицький інтерпретував ці два скупчення як залишки жител.

У звіті І.Ф.Левицького загального плану розташування скупчень не представлено, тому відстань між ними невідома, як і контури та деталі розташування культурних залишків у межах однієї з них. На рис.8 (Левицький 1946, папка 11) представлено два плани розташування знахідок у першому скупченні («житло» № 1), які доповнюють одне одного, та схема запропонованої ним реконструкції стін житла (рис.1). На першому кресленні зафіксовано план розташування знахідок, у тому числі, скупчення кременю (рис.1, I), на другому – план і розріз залишків вогнища, а також інші простежені дослідником особливості культурного шару – вугілля, плями кольорової глини та тліну, ямки різної форми та діаметру (рис.1, II). У легенді до другого креслення значне місце посідають елементи реконструкції ним скупчення як залишків житла («залишки глиняної обмазки

стіні», ямки від «жердин» та «кілків каркасу огорожі вогнища»).

Саме друге креслення було опубліковане Ю.Г.Колосовим (1964, С. 43, табл. XXIII, 22) як «план житла № I». Виходячи з нього, можна зрозуміти, що підставою для окреслення чітких контурів житла послуговували контури глиняної плями, очевидно якогось незвично яскравого(?) кольору, який виділявся на тлі лесоподібного суглинку, у якому залягав культурний горизонт (Колосов 1964, с.43). Цю пляму І.Ф.Левицький інтерпретував як залишки глиняної обмазки(?) стін житла(?). Крім того, певною мірою, ці контури співпадають зі слідами ямок (від жердин?). На плані показано розрив у цьому контурі, який фіксувався ще й плямою горілої маси, що тяглася у вигляді «шлейфу» від залишків вогнища у південно-західному напрямку (рис.1, II). Цей розрив дослідник інтерпретував як вхід до житла та шлях евакуації відходів із вогнища в процесі його очистки. Навколо вогнища зафіксовано 39 дрібних ямок, які, на думку І.Ф.Левицького, залишилися від кілків, що слугували за основу каркасу вогнища.

І.Г.Підоплічко (1969, с.47) висловив сумніви стосовно характеру «ямок від жердин та кілків» та деяких інших особливостей культурного шару, які він спостерігав під час розкопок Осокорівської стоянки у 1946 році і походження яких він значною мірою пояснював результатом діяльності землерийних тварин. Очевидно, слід дослухатися до цього застереження і обережно підходити до інтерпретацій і реконструкцій дослідника стоянки як до недостатньо обґрунтованих.

Так, що стосується його реконструкції контурів житла № 1 (рис.1, III), то навряд чи можна погодитися, що саме така запропонована дослідником інтерпретація способу й матеріалу зведення стін житла (лоза із глиняною забутовкою) та заслону навколо вогнища (враховуючи сумнівність походження ямок саме від кілків) є доведеною. Утім, на мою думку, варто максимально використовувати дані конкретної фіксації розташування археологічних і фауністичних знахідок на планах, що є результатом скрупульозної, як на той час, методики розкопок і польової фіксації, яку застосовував І.Ф.Левицький (усне повідомлення Д.Я.Телегіна, співавтор розкопок стоянки Минівський яр). Варто також належно оцінити як досить достовірну його реконструкцію чотирьох місць обробки кременю (рис.1, III), що влаштовані навколо вогнища і відповідають

данам фіксації розташування скупчень крем'яних виробів та дебітажу, зафіксованих на першому кресленні. Ця реконструкція є досить близькою до етнографічної моделі використання стоянкового простору поблизу вогнища Л.Бінфорда (Binford 1983, p.152-153).

У басейні Сіверського Дінця було досліджено декілька стоянок, що представлені культурним шаром *in situ* невеликої товщини з чіткими деталями. Дві з них – це поодинокі скупчення культурних залишків площею близько 50 (**Ями**) та 22 (**Говоруха**) кв. м, майже повністю досліджених розкопками. На третій (**Минівський яр**) повністю досліджене одне із двох виявлених скупчень, площею близько 20 кв.м (Левицький, Телегін 1951, 1956; Кротова 2002).

Якісний та кількісний аналізи розподілу знахідок на їх площі, згідно методики Н.Б.Леонової, доповнені елементами функціонального аналізу та ремонту крем'яних виробів, а також використання етнографічних моделей організації стоянкового простору за Л.Бінфордом (Binford 1983, p.152-153) дозволили визначити їх як ГПК та встановити їхню структуру (Кротова 1992, 2002). Особлива роль у визначенні структури стоянок, згідно методики Н.Б.Леонової (1983, с.108), надається ділянкам із розрідженими знахідками і високим вмістом знярядь та їх зв'язку з іншими елементами культурного шару.

На території кожної з цих стоянок визначено ділянки, пов'язані з виробничо-побутовою діяльністю. Здебільшого це робочі місця та комплекси з обробки кременю (переважають відходи, зняряддя складають близько 1,5 %), а також місця приготування і споживання їжі, сконцентровані довкола залишків невеликих вогнищ.

Ділянки площею 10-15 кв.м, дещо відособлені територіально від виробничо-побутових територій поблизу вогнищ, мають мало насичений знахідками культурний шар та високий (10-18 %) вміст виробів із вторинною обробкою. Їх можна виділити як місця використання і, можливо, зберігання знярядь, які, можливо, слугували і як житлові території, захищені легкими заслонами чи укриттями, де мешканці стоянок могли відпочивати, зберігати цінні речі та працювати під час негоди (Кротова 2002).

На двох стоянках (Ями, Говоруха) у межах таких ділянок відмічені місця, де, очевидно, зберігали й обробляли червону вохру, що згідно

деяких етнографічних даних, пов'язане з місцями, призначеними для діяльності чоловіків. Фарби використовувалися здебільшого в чоловічих ритуалах і приготування їх входило до кола їх активності (Binford 1989, p.239, 255).

Стоянку **Велика Акаржа** поблизу смт. Великодолинське (Овідіопольський р-н, Одеська обл.), що досліджувалася В.І. Красковським, П.Й. Борисковським (1950-60-і рр.) та І.В. Сапожниковим (1980-90-і рр.), розкопано на площі понад 450 кв.м. Основний горизонт культурних залишків потужністю 0,35-0,50 м залягав на глибині 0,55-1,05 м. Він мав сліди інтенсивної обробки кременю та кількох вогнищ і містив також морські та наземні молюски, фрагменти кісток бізонів, шматочки червоної вохри. Пам'ятку інтерпретовано як базовий сезонний табір мисливців на бізонів (Борисковский, Праслов 1964).

Центральну частину поселення, яка мала значну насиченість знахідками, що не концентрувалися у чіткі плями, було визначено як територію, що неодноразово заселялася. На периферії стоянки прослідковано чотири плями концентрації знахідок площею від 16 до 23 м, які вважають рештками локальних господарсько-побутових комплексів (ГПК) (Сапожников 2003, с.135). ГПК виділено завдяки аналізу планіграфії розташування знахідок (плями культурного шару) та загальному статистичному аналізу складу крем'яних виробів кожного із них, який засвідчує активну виробничу діяльність з обробки кременю. Відмічено також, що на території кожного з ГПК було утилізовано від одного до чотирьох туш бізонів (там само, с.135-160). Дослідник припускає існування у межах ГПК жител типу чумів або тіпі (там само, с.135-160).

Слід зауважити, що планіграфія Великої Акаржі нагадує структуру резидентних таборів мисливців-збирачів, де, згідно етнографічних даних, центральна частина (домашній простір)

поблизу вогнищ не мала чіткої структури за рахунок активної діяльності мешканців стоянки та регулярного очищення від сміття, яке накопичувалося неподалік. На відміну від неї, периферійні ділянки розташування специфічних зон використання – виготовлення знарядь, розробки здобичі, тощо – не очищалися і мали чітку структуру (Binford 1989, p.256).

Таким чином, у степовій зоні досліджено дві групи стоянок, у структурі яких простежуються певні ділянки – скупчення культурних залишків, які інтерпретуються як житлові території.

На площі однієї групи стоянок виділено скупчення із залишками вогнищ та слідами конструкційних деталей – ямками із вкопаними кістками (Кам'яні балки I-II) або ямками від дерев'яних кілків (Осокорівка I), кам'яною вимосткою (Мураловка) та штучним заглибленням (Рогалик ПВ). Їх інтерпретують як житлові об'єкти (житлові площадки, житла, житлові комплекси).

Друга група стоянок представлена одним або кількома скупченнями культурних залишків зі слідами вогнищ або без них, які інтерпретують як господарсько-побутові комплекси (ГПК), на площі яких виділяють ділянки виробничо-побутової діяльності (робочі місця з обробки кременю, кухня) та місця відпочинку, де могли бути легкі заслони – намети (Ями, Говоруха, Минівський яр) або легкі житла типу чумів-тіпі (Велика Акаржа). Як самі ГПК так і житлові території у їх межах виділені завдяки якісному і кількісному аналізу знахідок і не мають слідів конструкційних деталей.

Інтерпретація виділених на території стоянок обох груп ділянок, які могли використовувати як житлові території, базується на аналізі власне археологічних матеріалів та елементів культурного шару, а також, певною мірою, на етнографічних аналогіях і моделях структури стоянок первісних мисливців-збирачів.

ЛІТЕРАТУРА

Борисковский П.И. Палеолит Украины: Историко-археологические очерки // МИА. – М.-Л., 1953. – № 40. – 464 с.

Борисковский П.И. Изучение палеолитических жилищ в Советском Союзе // СА. – 1958. – № 1. – С. 3-19.

Борисковский П.И., Праслов Н.Д. Палеолит бассейна Днепра и Приазовья // САИ. – 1964. Вып. А1-5. – 54 с.

Виноградова Е.А. Жилые площадки каменнобалковской культуры II // С.Н. Бибииков и первобытная археология. – СПб, 2009. – С. 202-209.

Горелик А.Ф. Памятники Рогаликско-Передельского района. Проблемы финального палеолита Юго-Восточной Украины.. – Киев-Луганск., 2001. – 364 с.

- Ефименко П.П.* Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени. Издание третье. – К., 1953. – 663 с.
- Колосов Ю.Г.* Некоторые позднепалеолитические стоянки порожистой части Днепра (Осокоровка, Дубовая балка, Ямбург) // САИ. – Вып.А 1-5, Прил.П. – 1964. – С.42-49.
- Кротова А.А.* Структура позднепалеолитических памятников бассейна Северского Донца // КСИА АН СССР. – 1992. – Вып. 206. – С. 68-72.
- Кротова О.О.* Господарсько-побутовий комплекс та проблеми вивчення структури пізньопалеолітичних пам'яток // Археологія. – № 1. – 2002а. – С.24-31.
- Левицкий И.Ф.* Раскопки палеолитической стоянки на Осокоровой балке в 1946 году (предварительный отчет) // НА ИА АН УССР, фонд И.Левицкого - 11. – 1946.
- Левицкий И.Ф.* Розкопки палеолітичної стоянки на балці Осокорів в 1946 р. // АП УРСР. – Т. 2. К., 1949. – С. 289-291.
- Левицкий И.Ф., Телегин Д.Я.* Отчет об археологических исследованиях на Северском Донце // НА ИА АН УССР, ф/э – 1243. – 1951.
- Левицкий И.Ф., Телегин Д.Я.* Дослідження стоянки в ур. Минівський яр на Сіверському Дінці // АП УРСР. – Т.4. – К., 1956. – С.183-188.
- Леонова Н.Б.* О методах изучения структуры верхнепалеолитических стоянок // ВА. – 1983. – № 71. – С.104-118.
- Леонова Н.Б.* Жилые площадки и жилища: особенности формирования культурного слоя (на примере памятников юга Восточной Европы) // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2003. – Вып. 4. – С.223-235.
- Леонова Н.Б.* Жилые площадки каменнобалковской культуры // С.Н. Бибииков и первобытная археология. – СПб, 2009. – С.195-201.
- Леонова Н.Б., Несмеянов С.А., Виноградова Е.А., Воейкова О.А., Гвоздовер М.Д., Миньков Е.В., Спиридонова Е.А., Сычева С.А.* Палеоэкология равнинного палеолита (на примере комплекса верхнепалеолитических стоянок Каменная балка в Северном Приазовье). – М.: Научный мир, 2006. – С. 243-263.
- Лепікаш Л.А.* Геоморфологія і четвертинні поклади пониззя р. Самари і долини Дніпра від Дніпропетровська до Запоріжжя // Матеріали комплексної експедиції в районі Дніпрельстану. – Вып.1. – К.: Вид-во ВУАК, 1934. – 157 с.
- Пидопличко И.Г.* Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. К.: Наукова думка, 1969. – 162 с.
- Пидопличко И.Г.* Межиричские жилища из костей мамонта. К.: Наукова думка, 1976. – 237 с.
- Праслов Н.Д.* Некоторые специфические черты каменных орудий Мураловской палеолитической стоянки // КСИА. – № 131. – 1972. – С.70-77.
- Праслов Н.Д., Филиппов А.К.* Первая находка палеолитического искусства в южнорусских степях // КСИА. – № 111. – 1967. – С. 24-30.
- Рогачев О.М.* Палеолітичні стоянки в Кайстровій балці // Палеоліт і неоліт України. – К., 1947. – Т.1. – С.249-263.
- Рогачев А.М.* Палеолитические жилища и поселения // Каменный век на территории СССР. – МИА № 166. – С. 64-77.
- Сапожников И.В.* Локальный хозяйственно-бытовой комплекс на позднепалеолитической стоянке Большая Аккаржа // АВ. – СПб., 1994б. – № 3. – С. 38-47.
- Сапожников И.В.* Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита степной Украины. // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2003а. – Вып. 3. – 302 с.
- Степанчук В.М., Коен В.Ю., Герасименко Н.П., Дамблон Ф., Езартс П., Журавльов О.П., Ковалюх М.М., Пліхт Й. Ван дер, Пучков П.В., Рековець Л.І., Тернер Х.Г.* Багатошарова стоянка Міра на Середньому Дніпрі: основні результати розкопок 2000 року // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2004. – Вып. 5. – С. 62-98.
- Хайкунова Н.А.* Южный участок стоянки Третий Мыс (Каменная балка III) // Проблемы археологии каменного века (к юбилею М.Д. Гвоздовер). – М.: Дом еврейской книги, 2007. – С. 257-276.
- Шовкопляс И.Г.* Мезинская стоянка. К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху. – К.: Наукова думка, - 1965. – 327 с.
- Шовкопляс И.Г.* Хозяйственно-бытовой комплекс позднего палеолита. Его состав и назначение // БКИЧП. – № 47. – 1977. – С. 115-120.
- Binford L.R.* In Pursuit of the Past. – Thames and Hudson, 1983. – 256 p.
- Binford L.R.* Debating Archaeology. – New York: Academic Press, 1989.
- Zamiatnine S.* Gagarino. M-L., 1934. – 85 p.

Кротова О.О.

LIVING SPACES OF UPPER PALEOLITHIC SITES OF AZOV-BLACK SEA STEPPES

Proposed paper contains the analysis and summarizing of the data concerning to study of the elements of structure of the steppe sites as living spaces, the main terms and criterions of its allocation.

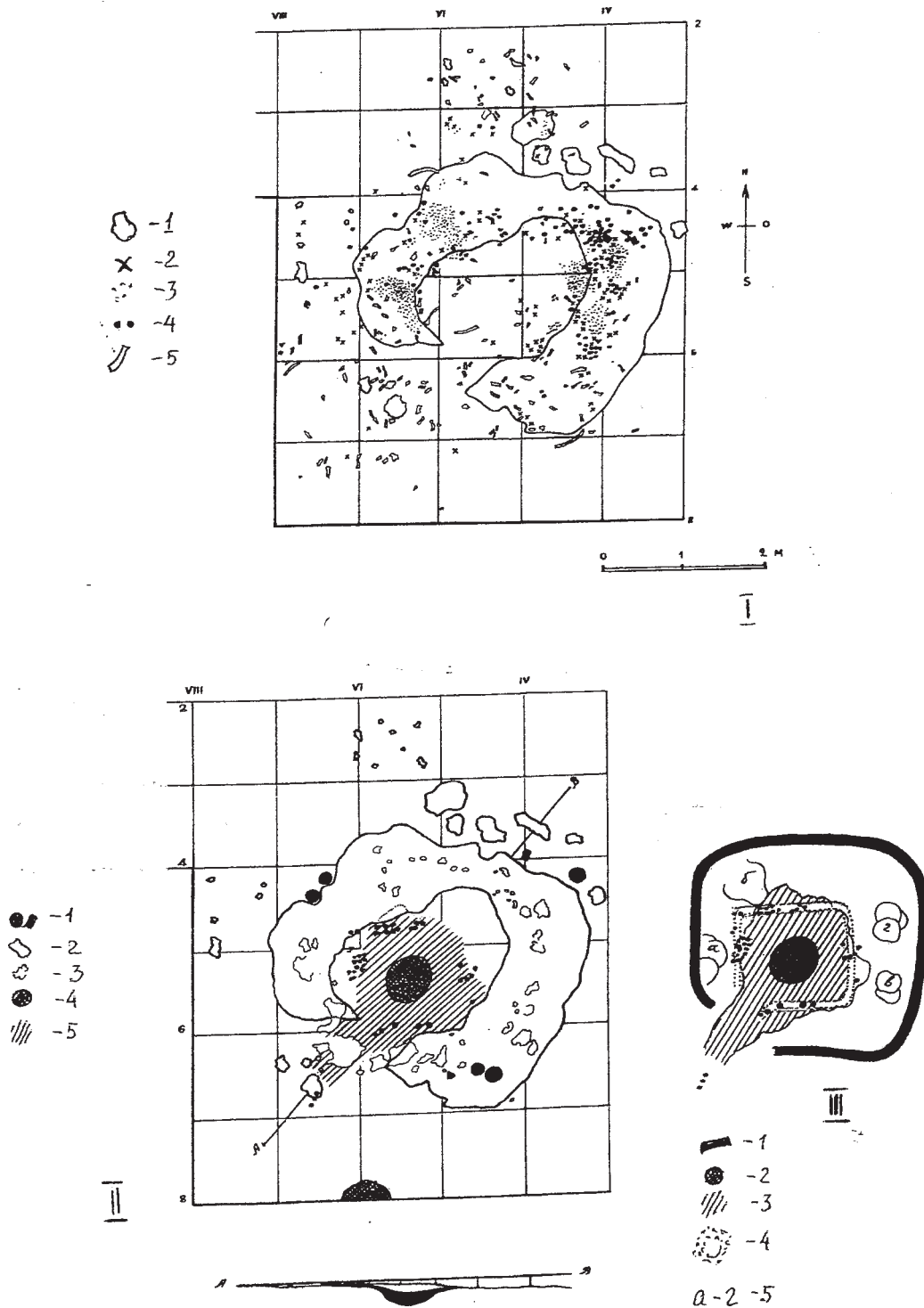

Рис. 1. Плани (I, II) скупчення знахідок (“житла № 1”) та реконструкція (III) обрисів житла на стоянці Осокорівка I, горизонт V а. Умовні позначки: I (1 – залишки глиняної обмазки; 2, 3 – крем’яні вироби; 4 – раковини; 5 – кістки тварин); II (1 – ямки від жердин; 2 – залишки глиняної обмазки; 3 – сліди комишевого тліну; 4 – вогнище; 5 – вугілля); III (1 – стіна; 2 – вогнище; 3 – вугілля; 4 – огорожа вогнища; а,б,в,г – місця обробки кременю). За Левицьким 1946 (папка 11, рис. 8).